

Едуард Щербенко

ГЕНЕРАЦІЯ МАЙДАНУ:
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ І ПАКТ ЕЛІТ

У статті розглядається проблема нової генерації як чинника успішної інтеграції України в Європу. Пропонується модель зв'язку національного руху і пакту еліт, де ключовим чинником є громадська гідність. **Ключові слова:** «помаранчева революція», еліти, консенсус.

*Sherbenko E. Maidan Generation: National Movement and Pact Elite. The article «Maidan Generation: National Movement and Pact Elite», written by Sherbenko Eduard deals with the problem of new generation as a factor of successful integration of Ukraine in the Europe. The model of connection of the national movement and the political pact of elite groups is proposed. **Keywords:** «Orange Revolution», the elite, consensus.*

1. Проблема генерації

Проблема генерації природно постає для кожного суспільства як в еволюційному плані — через необхідність відтворення всього масиву наявних інститутів і практик у знаннях та вміннях нових членів суспільства як їх носіїв, так і у критичні для розвитку суспільства моменти, коли виникає необхідність не лише відтворювати існуючі, але й генерувати нові, разом з тими соціокультурними кодами (закладеними в т.ч. у мотиваціях членів суспільства), які перетворюють нові інститути та практики на повсякденну реальність, — на відміну від ситуації, коли ті лишаются лише імітацією.

У цьому сенсі проблема генерації є наріжною, коли розглядаються виклики, що стоять перед суспільством: залежно від того, чи буде генеровано відповідь на ці виклики, станеться або не станеться нова генерація (промовистим у цьому сенсі є образ «втраченої генерації»). Відповідно, суспільство або станеться як сучасне, тобто таке, в якому вирішуються сучасні проблеми цивілізації; або буде займатися проблемами, які в інших суспільствах давно вирішені (для наочності, уявімо собі ситуацію, коли в тій чи іншій країні в ХХІ столітті вирішується, чи є припустимим суспільним явищем канібалізм, або кровна помста); отже, таке суспільство лишатиметься поза межами сучасної цивілізації, навіть збігаючись з нею за літочисленням.

Таким чином, термін генерації (як спільноти-творця нових суспільних реалій) відрізняється від поняття покоління як такого, що позначає суто демографічне відтворення: в суспільстві може змінитися не одне покоління, але не постати жодної генерації. В цьому сенсі проблема модернізації, яку від початку XIX ст. розв'язують спочатку переважно країни Європейського континенту, а в XX і XXI ст. уже весь світ, постає саме як проблема генерації: фактично, існування модерної нації зі складною системою культурних, економічних і політичних інститутів можливе лише за умови нового, порівняно з домодерною епохою, рівня відповідальності пересічних членів суспільства. На відміну від ситуації, коли всі управлінські функції можна було покласти на невеличкий шар «нотаблів», у той час як решта населення поколіннями лишалася поза межами прийняття рішень щодо управління суспільством, модерна ситуація передбачає саме участь кожного громадянина в підтриманні функціонування складних соціотехнологічних систем, де похибка на рівні, умовно кажучи, «механіка» може тягнути за собою катастрофічні наслідки для всього суспільного цілого (символ Чорнобилю є одним з найбільш промовистих для характеристики цієї проблеми).

З огляду на сказане, українська ситуація постає типовою для сучасного світу: запровадження нових суспільних інститутів або трансформація існуючих від перших років Незалежності (те, що набуло назви «розбудови держави») поступово все більше впиралися в один пункт — здатність громадян практикувати ці інститути; рівень довіри до них практично за всі ці роки залишався досить невеликим порівняно з модернізованими країнами, насамперед ЄС [1]. Проблема стала наріжною, що усвідомлювалося і політичним класом: принаймні у відомій книзі «Україна не Росія» (2003) [2], яку можна розглядати як компендіум його поглядів на той момент, — торкаючись цього питання, автор співчутливо цитує Кавура, першого прем'єр-міністра незалежної Італії: ми створили Італію, тепер ми маємо створити італійців.

Але в цьому ж пункті стає помітною відмінність України від решти країн регіону Центрально-Східної Європи, до якого її нерідко відносять експерти і політики. Політичний клас України (або, точніше кажучи, верства людей, яким за місцем у поділі суспільної праці відведена ця роль), регулярно демонструє невідповідність щодо викликів, які стоять перед українським суспільством.

Основою добробуту сучасних країн є мобільність і гнучкість економічних, культурних, політичних інститутів, які створюють

найбільш сприятливе поле для реалізації ініціативи всіх членів суспільства, — тож очевидно, що низькі місця в міжнародних рейтингах щодо рівня цих свобод (зокрема, 162 місце з 183 в рейтингу економічних свобод [3]) свідчать про некомпетентність і невідповідальність керівних верств українського суспільства. Оскільки завдання модернізації є комплексним, природною постає така ж відсутність у них компетентності й відповідальності щодо політичних інститутів, коли правляча верхівка робить кроки до руйнації парламенту, виборчої системи, ЗМІ як незалежних інститутів, подібно до ситуації 2004 р.; або протягом двох десятиліть не здатна забезпечити належний розвиток національної соціокультурної сфери, внаслідок чого національні кінематограф, література, телебачення заміщаються інонаціональними.

Проте аналіз не може зупинитися на засудженні (навіть справедливому) дій правлячої верхівки. За цим пунктом постає питання щодо устрою самого суспільства, поширених практик, дискурсів, в яких фіксуються в т.ч. певні мотивації членів суспільства, що стають само собою зрозумілою нормою. Тоді слід запитати: чому в українському суспільстві після здобуття Незалежності регулярно формується саме така правляча верхівка? Відповідь буде проста: саме суспільство не бере на себе відповідальності за результативну дію суспільних інститутів (або, скажемо точніше, не збирається критична маса громадян, які беруть на себе таку відповідальність), ніби покладаючись на те, що вони спрацюють «самі собою». Відповідно, верства, яка формується самим суспільством (і прямо, через вибори, і опосередковано — через установки, мотивації, що виступають як норма), неминуче фіксує фактичний рівень відповідальності суспільства.

Чи означає це, що слід констатувати суцільну безвідповідальність української громади? Ні. Об'єктивний спостерігач радше зафіксує амбівалентність суспільства в цьому пункті. Національні рухи 1989–1991 і 2004 рр. продемонстрували, що громадяни здатні брати на себе відповідальність за долю країни в той момент, коли правляча верхівка знімає з себе цю відповідальність; але водночас розвиток подій після цих суспільних піднесенень показав, що така готовність не є сталою величиною. Зіставлення даних різних соціологічних опитувань дає парадоксальну картину: громадяни виявляють загалом невисокий рівень довіри до всіх суспільно-політичних інститутів (парламенту, політичних партій, судів, громадських організацій і т.д.), водночас демонструючи високий рівень готовності до участі у суспільно-корисній діяльності (при-

чому здійснюваній безкоштовно): допомога хворим, бідним, участь в озелененні і прибиранні території і т.п. [4]. Таку суперечливу картину ми пояснюємо тим, що українське суспільство, в цілому, залишається інституційно неграмотним: над ним і далі тяжіє спадщина советського минулого, коли інституційний простір був монополізований урядом і громадська дія без ідеологічної санкції була немислима. Через це автономна взаємодія громадян здійснювалася майже виключно через т.зв. «неформальні організації»; і, незважаючи на помітні зрушення, установка на вирішення наріжних питань життя поза межами суспільних інститутів, які від початку призначені для цього (НУО, партій, судів і т.д.), і надалі залишається типовою для українських громадян.

На цьому фоні стає принципово важливим досвід двох загальнонаціональних українських рухів — 1989–1991 і 2004 рр., які на певний час міняли межі поділу відповідальності між суспільством і його представниками в політичній сфері, роблячи очевидним для всіх зв'язок між спільними діями громадян і всією інституційною будовою (яскравою ілюстрацією цього зв'язку є зафіксований в опитуваннях Центру Разумкова на межі 2004–2005 рр. сплеск рівня довіри громадян до всіх суспільно-політичних інститутів — зокрема, до парламенту і Президента у 4 і 4,5 раза, відповідно).

Таким чином, можна констатувати, що в ході згаданих національних рухів у суспільстві складався консенсус щодо невідривності нормального функціонування суспільно-політичних інститутів — і активності громадян (і відповідно до цього консенсусу зростала довіра громадян до національних суспільно-політичних інститутів). Водночас, маємо відзначити, що цей консенсус в обох випадках не набув стійкості. Таким чином, можемо зафіксувати наявність позитивного зв'язку між рівнем відповідальної активності громадян в інституційній сфері — і рівнем довіри до інститутів у суспільстві.

Фактично це означає, що громадяни, беручи активну участь у діяльності інститутів, більше довіряють самим собі. І навпаки, знижуючи свою активність в інституційному вимірі, залишаючись переважно в межах неформальних зв'язків, громадяни менше довіряють не лише одне одному, а й самим собі, менше вірять у власні сили; і легше піддаються тиску і маніпуляціям тих чи тих безвідповідальних угруповань, що отримують доступ до важелів влади — почасти санкціоновано також безвідповідальними діями громадян (наприклад, під час участі і неучасті у виборах).

Різниця між відповідальною активністю громадян в інституційній сфері — і її відсутністю — позначає пункт, який відрізняє демократичне суспільство від його імітацій, і не раз фіксувалася в кристально ясних формулах, однією з найбільш прозорих серед яких є: ціна свободи — вічна пильність. Лише коли в країні наявна критична маса громадян, які здатні взяти на себе відповідальність за підтримання дії суспільних інститутів, в суспільстві зберігається поле для вільної дії громадян, захищене від зазіхань будь-яких осіб і угруповань, якими б повноваженнями ті не були наділені (бо вихід за межі цих повноважень означає узурпацію влади, тобто вихід суспільних процесів за межі, окреслені Конституцією). Очевидно, цей пункт визначає і оцінку українського суспільства як такого, що належить або не належить до Європи.

Отже, успішність українського переходу, інтеграції до Європи визначається тим, чи витриманий цей критично важливий пункт; чи зберігається критична маса відповідальних громадян, які приймають на себе відповідальність за дію суспільних інститутів. Перехід такого масштабу, що змінює самі начала, на яких тримається суспільство, і позначає генерацію, яка на нього спромоглася, і народилася через те, що спромоглася.

З цього випливає, що моделювання процесу української модернізації неможливе без врахування цього елемента, без введення в неї складника співробітництва громадян в інституційному вимірі через відповідальні спільні дії. Перефразувавши класичну формулу: Україну створено, треба створити — з самих себе — українців.

2. Генерація Майдану і національний рух

Як національна політична система в цілому, так і політична ситуація є явищами змінними. І на ті самі виклики (зокрема, модернізації й постання нової генерації, про які йшлося) суспільство може відповідати різним шляхом, залежно від конкретної історичної ситуації, в якій знаходиться. Зокрема, низка дій нового уряду, що вдався до масштабних змін у національному законодавстві і практиках здійснення влади, вимагає уточнення аналізованої проблеми постання генерації.

Процес, який на цей момент відбувається в Україні, підпадає під дію 22 статті Конституції і суперечить їй: «у прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

Зупинити антиконституційний процес може тільки *національний рух*. Уже тепер відбуваються як протести з боку окремих орга-

нізацій (наприклад, проти прийняття закону 2450), так і об'єднання рухів у загальноукраїнському масштабі (рух «Стоп цензурі»).

Ці протести можуть бути ефективними лише за умови взаємодії (так у 2004 «журналістська революція» виявилася ефективною, ставши частиною «помаранчевої»).

Подібний рух має потужну інформаційну складову, і, насамперед, здійснюється в інформаційному вимірі, який у сучасних умовах є визначальним (так російська сторона програла першу чеченську кампанію в інформсередовищі; так у 2004 українська влада програла опозиції).

Якою мовою суспільство буде обговорювати процеси, що відбуваються, і які моделі будуть задіяні, — визначить вектор руху суспільства.

Отже, *вирішальні події відбудуться в інформаційному просторі* і хто матиме в ньому перевагу й ініціативу, отримає результат на свою користь в остаточному підсумку.

Інформаційний простір форматується в різний спосіб. Як показав досвід 2004 року, модель «мережа ЗМІ — населення», де громадяни пасивні, програє моделі, де громадяни активні (журналісти, опозиційні політики, організації третього сектору, приватні підприємці, що виступають акторами інформаційного поля і комунікують через Інтернет, мобільний зв'язок, влаштовуючи маніфестації, флеш-моби тощо).

Створення статті експертом — розміщення на сайті — самостійна роздруковка і вивішування в публічному місці — обігрування в театралізованій формі або в флеш-мобі — зйомка на мобільний — переказ знайомому — розміщення на сайті звіту про акцію — коментар експерта — інша стаття іншого експерта (розростання) — *все це точки інформаційного поля*, яке децентралізовано творить-ся самими громадянами.

Децентралізоване інформаційне поле вимагає відповідної інфраструктури.

Ідеальний «заряд» інформації для подібного інформаційного поля має відзначатися трьома характеристиками: концептуальним навантаженням; оперативністю; креативністю. З цього випливає кооперація трьох спільнот: інтелектуалів, громадських активістів і (умовна назва) creative-активістів, «креативщиків» і журналістів, спільноти, що виступає комунікатором між двома першими.

По суті, це означає створення явочним порядком суспільного мовлення, але не як мовлення *для* суспільства, а як мовлення *самого суспільства*; скоріше не ЗМІ, а ЗМК (комунікації).

Як елементи такої інфраструктури, що вже реалізовані, можна розглядати сайт «Телекритики», що забезпечує комунікацію журналістської спільноти, сайт «Майдан», який можна описати як середовище комунікації громадських активістів з низьким бар'єром доступу, і сайт «Української правди» як майданчик найбільш динамічних публічних дискусій між експертами.

Порядок денний цього суспільного мовлення: *нація, яка самоорганізується в протестних акціях, утверджуючи свою гідність*. Дискусії інтелектуалів, визначення наявних і вірогідних ризиків, форуми активістів, звіти (текстові, аудіо- і відео-) про акції спротиву, театралізовані акції, флеш-моби; інтерв'ю з відомими діячами і звичайними учасниками подій і так далі.

Ключовий момент: чи виграли, чи програли учасники опору в даному моменті — вони зробили це *гідно*. Екологи і правозахисники гідно трималися в Харкові; необґрунтовано звільнений суддя не здається, а збирається відстоювати своє право у суді; високий військовий чин пішов у відставку через незгоду з антинаціональним курсом керівництва; молодіжні організації у Львові провели театралізовану акцію, що дотепно висміює уявлення влади про ідеальну» маніфестацію — все це гідно.

По суті, *відбувається відбір моделей реалізації гідності для нації*. (Популярний ролик про харківські події, де великим планом видно обличчя хлопця, який не став злізати з дерева, коли їх стали пиляти: на цьому обличчі немає страху. Не з істерики, а зі спокійного розуміння, що робиш гідну справу, і право на твоєму боці.

По Україні таких більш ніж досить — треба лише побачити одне одного).

Отже, *гідно висловлюватися — гідно поводитися — гідно жартувати*. Поділ проводиться між гідним і негідним, а не між владою/опозицією, що, серед іншого, мобілізує владу до стриманості у заходах і полегшує пошук точок дотику у домовленостях.

У соціологічному плані ключовим для модернізації нації є середній клас. З 2004 року, коли він виступив рушійною силою «помаранчевого» протесту, відбувалося не лише його кількісне зростання, а й поширення в суспільстві властивих йому горизонтальних структур, що означає визнання прав і свобод, діалогічність стосунків суспільних сил, толерантність.

Ці якості утверджувалися як загальноприйняті норми й стандарти, поступово набуваючи характеру навичок і звичок (що природно, оскільки середній клас становить основу в розвинених

європейських демократіях, на об'єднання з якими націлена Україна).

Самі представники влади, відчуваючи спротив своєму нинішньому курсу, заговорили про те, що склалася нова «помаранчева» генерація. Ця генерація, яку можна назвати *генерацією Майдану*, і є мобілізаційним ядром національного руху: вона мотивує середній клас, він мотивує суспільство.

Іншими словами, **генерація Майдану є спільність тих, хто сьогодні власними зусиллями винаходить і опрацьовує моделі гідної поведінки в публічному просторі, що задає планку, нижче за яку нація не повинна опускатися.**

Загальнонаціональний рух опору не вичерпується опором чинній владі. Він має завершитися укладенням *пакту еліт*, яким були б закріплені безперешкодний розвиток горизонтальних структур і сприяння їм з боку держави, що є визначальним для успішності модернізації і євроінтеграції України.

Відсутність такого пакту зумовила половинчастість успіху рухів 1991 і 2004 років.

Взаємодія спільнот журналістів, інтелектуалів, громадських і creative-активістів за підтримки модернізаційно налаштованих кіл бізнесу і професійних політиків, що належать до тієї ж генерації Майдану, має охоплювати весь проміжок часу — *від координації акцій протесту до укладення пакту еліт.*

Найближчими кроками в поєднанні цих зусиль може стати, поперше, інтеграція інформаційних ресурсів (у тому числі у вигляді посилань на своєму сайті на найбільш рейтингові публікації дружніх сайтів — умовно кажучи, відвідувач сайту «Телекритики» бачить колонку з посиланнями на найбільш актуальні матеріали «Майдану» і УП й навпаки), завдяки чому громадянин має можливість, вже наближені до майбутнього порталу суспільного мовлення.

По-друге, переговори між лідерами спільнот журналістів (які вже об'єдналися в рух), громадських активістів, інтелектуалів, creative-активістів для координації дій.

Мережа природним чином породжує мережі. По суті, подібний інформаційний ресурс виступає середовищем, в якому могли б утворюватися *нові малі мережі та майданчики обговорень* (як приклад, два відвідувачі з Рівного, які не знають один одного, можуть зустрітися на сайті в коментарях до матеріалу або через створення форуму з важливого для обох питання і започаткувати нову малу мережу на місцевому рівні).

Очевидно, що такі переговори між лідерами спільнот можуть незалежно проходити і на регіональному, місцевому рівні, супроводжуючись створенням майданчиків обговорень у блогосфері, таким способом творячи нові джерела громадської думки нації.

(Ключовим, на наш погляд, є, повторимо, поєднання зусиль інтелектуалів, громадських активістів, creative-активістів, журналістів. Як написано на ратуші одного європейського міста — разом ми знаємо більше, ніж окремо).

Створення такої мережі суспільного мовлення дозволить природним чином поступово переходити від першого пункту порядку денного: *самоорганізація нації в протестних акціях* до другого: *пакту еліт*.

Чинник часу є одним з принципів: на цей момент у суспільстві не забутий досвід вільного існування. Прийняті теперішньою владою закони, що суттєво обмежують права і свободи громадян, ще не стали повсякденною практикою, їх легше відмінити або забезпечити їх незастосування де-факто, через суспільний тиск.

Важливою є також близькість моменту проведення місцевих виборів, що супроводжується підвищенням уваги суспільства до ринку ідей. І за умови пропозиції конкурентоздатного продукту у вигляді артикуляції національного порядку денного суспільство здатне самоорганізуватися на цих позиціях і чинити консолідований тиск на владу, навіть за відсутності *на першому етапі* великих партій, які б обрали це за свою програму.

Висновки. Зупинити антиконституційний процес здатен лише національний рух. Вирішальні події відбуватимуться в інформаційному полі, яке децентралізовано твориться самими громадянами.

Це означає створення явочним порядком суспільного мовлення як мовлення самого суспільства, що передбачає взаємодію спільнот інтелектуалів, громадських активістів і creative-активістів («креативщиків»), комунікатором між якими виступають журналісти.

Його порядок денний: нація, яка самоорганізується в протестних акціях, утверджуючи свою гідність. Ключовий актор цього мовлення — генерація Майдану, навколо якої організується середній клас, а через нього нація в цілому.

Цей рух має завершитися укладенням пакту еліт.

Взаємодія спільнот журналістів, інтелектуалів, громадських і creative-активістів (і далі бізнес- і політичних кіл) має охоплювати весь проміжок часу — від координації дій під час протестних дій до укладення цього пакту.

Це передбачає переговори між лідерами цих спільнот, також з огляду на інтеграцію інформаційних ресурсів за моделлю порталу суспільного мовлення. Подібні переговори й кооперація можуть незалежно від національного відбуватися на регіональному рівні.

Принциповим є момент оперативності дій, а одним з проміжних критичних пунктів — момент найближчих місцевих виборів.

Таким чином, виділивши проблему генерації як принциповий чинник успішності євроінтеграції України, ми визначаємо як ключові її пункти стосовно поточного моменту суспільно-політичного процесу — загальнонаціональний рух і пакт еліт.

---

1. Див., зокрема, результати опитувань, здійснюваних Центром Разумкова, які регулярно публікуються на сайті <http://razumkov.org.ua/ukr/index.php>

2. Кучма Л.Д. Україна не Россия. — М.: Время, 2003.

3. Украина заняла 162-е место из 183 в рейтинге экономических свобод: — <http://rus.newsru.ua/finance/20jan2010/raiting.html>

4. Докладніше див.: Сучасна українська політика. Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. — К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2009. — С. 134–135.